

4. Целларіус В. Міжнародний день кооперації і наші завдання. – Х., 1929.
5. Крашенинников А.И. Международный Кооперативный Альянс. – М., 1980.
6. Журба М.А. Міжнародні зв'язки споживчої кооперації України в 1922–1927 роках // Історія науки і біографістика. – 2006. – № 1.
7. Крамар О. Міжнародні зв'язки української кооперації в умовах становлення тоталітарного режиму (20-і рр. ХХ ст.) // Українознавство. – 2008. – № 4.
8. Зарудний С. Кооперативний інтернаціонал. Міжнародний кооперативний союз. – Х., 1927.
9. Варьян Э. Советская кооперация в международном движении // Союз потребителей. – 1925. – № 3.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 807, оп. 1, спр. 15.
11. Брон. Торговая работа за границей // Кооперативне будівництво. – 1928. – № 1.
12. Слітинський Л. Кооператив «Вчела» в Празі // Кооперативне будівництво. – 1928. – № 21.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 2984.
14. ЦДАВО України, ф. 296, оп.1, спр. 1074.
15. ЦДАВО України, ф.296, оп.2, спр. 1318.
16. ЦДАВО України, ф. 296, оп. 2, спр. 826.
17. За кордоном // Кооперативне будівництво. – 1927. – № 1.
18. Лившиц И. Кооперация за границей // Кооперативне будівництво. – 1927. – № 17–18.
19. Лившиц И. Потребкооперация Франции в 1927 году // Кооперативне будівництво. – 1928. – № 10.
20. Дулін Н. Шведська кооперация // Кооперативне будівництво. – 1928. – № 17–18.
21. Новые методы кооперирования на Западе // Кооперативне будівництво. – 1928. – № 4.
22. Міжнародне союзнавання Мерзенбург-Лисичанськ // Кооперативне будівництво. – 1930. – № 1.
23. Гречка А. Кооперация за кордоном і в нас. – Х., 1927.

Onipko T.V. The experience exchange between the Ukrainian and foreign cooperators: the practice of the 1920th. The practice of intercooperative relations during the 1920es between the USSR consumer cooperation and foreign cooperators in order to share their experiences is discovered. The accent is made on the wide range of the forms of the mutually beneficial intercooperative exchange.

Key words: consumer cooperatives, Vukopspilka, foreign cooperation, exchange of experiences, mutually beneficial contacts

О. Й. Дем'янюк

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ У 1920-х рр.

У статті проаналізовано особливості економічного розвитку західноволинських земель у 20-х рр. ХХ ст., визначено їхні характерні відмінності, від східноволинських територій.

Ключові слова: Волинь, осадництво, парцеляція, II Річ Посполита

У період, коли Українська революція пішла на спад, а українські землі, зокрема й територія Волинської губ., перебували у вкрай занедбаному стані, не лише загострилися соціальні питання, але й викликав занепокоєння економічний стан більшості українського населення. Однією із найбільш постраждалих та економічно відсталих на той час була Волинська губ. Адже, починаючи з 1915 р., її територія, а надто західна частина, перетворилася на театр бойових дій, спочатку у військовому протистоянні під час Першої світової війни, а згодом – як місце військово-політичної боротьби за владу. У зв'язку із цим, волинські землі, які після поразки Української революції були поділені між сусідніми державами, мали особливості постреволюційного економічного розвитку.

До проблем економічного розвитку українських земель періоду Української революції та міжвоєнної доби

зверталися як українські історики, так і дослідники з діаспори. Особливості економічного розвитку західноволинських земель у зазначений вище період практично не вивчалися. Так, серед волинських дослідників озвучені аспекти зустрічаються лише у працях Р. Оксєнюка, М. Киричука, Є. Франчука. Проте, й до сьогодні немає комплексного дослідження цієї проблеми. Тому цією статтею буде акцентовано увагу на особливостях економічного розвитку західноволинських земель у 1920-х рр. і проаналізовано їхні характерні відмінності від східноволинських теренів.

Насамперед відзначимо, що західні території України, які здавна спеціалізувалися на сільському господарстві, залишалися також й у новітню добу. При цьому, найбільш технологічно й економічно розвиненими були землі Галичини, що на початку Української революції входили до складу Австро-Угорської імперії. Натомість Волинь, яка неодноразово змінювала державну приналежність, була значно відсталішою. По закінченню Першої світової війни, волинська земля ще близько двох років спустошувалася. За цей час тут побували німецькі, польські, російські адміністрації, уряд Директорії УНР.

Ще влітку 1919 р. західні території Волинської губ. поступово почали підпорядковувати собі поляки. На окупованих ними землях, почала встановлюватися жорстка військово-адміністративна влада. Вже 16 червня 1919 р. комісар Луцького повіту Лада-Лобаржевський попереджав місцеве населення про колективну відповідальність за нанесену шкоду державному майну, згідно із законами військового часу [1, 9].

У травні 1920 р., окупованими поляками повітами Волинської губ., поширилися селянські повстання. Так, 8–10 травня повстання охопило три волості Овруцького повіту. Регулярне польське військо, придушивши виступи, жорстоко розправилося з селянами, спалило кілька сіл, винищило посіви, реквізувало худобу. Аналогічна ситуація мала місце у Квасилівській та Кульчівській волостях Староконстантинівського повіту. Масові розстріли повстанців відбулися у Дубні, Рівному, Староконстантинові [2, 43].

З другої половини вересня 1920 р. територія Західної Волині опинилася під владою II Речі Посполитої, де й перебувала близько 20 років. За відмову населення віддати польському війську продовольство, були спалені села Іванівці, Куча, Собачі, Яблунівка, Нова Гребля, Мельничі, Кирилівка та ін. [3, 402]. Поляки забирали й вивозили в Польщу хліб, цукор, різне військове майно, шкіру, рештки мануфактур та інших товарів [4, 67].

Згідно із наказом Начального командування польського війська цивільному населенню, в разі доведення фактів грабунку, непослуху державному службовцю, шпигунства, зносин з ворогом, діяльність чи бездіяльність на шкоду збройним силам Польської Держави, знищення комунікацій у вигляді покарання, передбачалася смертна кара [5, 6].

У результаті домовленостей між Польською республікою та радянською Росією, закріплених Ризьким мирним договором 18 березня 1921 р., Західна Волинь, разом із іншими західноукраїнськими територіями відійшли до Польщі. У цьому ж році було утворено Волинське воеводство, до складу якого увійшли 11 повітів, 125 гімн і 2743 сільські громади, із загальною кількістю населення у 1567 тис. осіб [6, 383]. На цей момент у селах проживали 88% західноволинського населення [7, 174], що й зумовило економічні прерогативи краю на найближче десятиліття.

Певна частина населення, яка мешкала у, відданих полякам, повітах Волині, використала можливість пе-

реселитися на радянську територію. Цьому посприяла широка агітаційна хвиля з радянської України щодо переваги соціалістичного ладу, політики українізації та переходу до НЕПУ. Зауважимо, що радянська пропагандистська машина намагалася подати ситуацію на, захоплених поляками, землях, як реакційну та антинародну, відносно місцевого населення. До прикладу, в газеті «Комуніст» від 20 лютого 1921 р. було вміщено повідомлення такого змісту: «В зайнятих польськими військами областях Волині лютує страшний голод. Весь хліб вивезений польськими властями. Населення Володимир-Волинського, Дубенського і Луцького повітів харчується березовою корою та іншими домішками. В усіх школах запроваджено обов'язкове викладання польської мови. Українське селянство переслідується» [8].

Тут слід зауважити, що українські політики, перебуваючи на еміграції, ще певний час намагалися якимось чином впливати на ситуацію у підрадянській Україні. Так, великі сподівання покладалися ними на наростання селянського невдоволення на території радянської України. За підрахунками Т. Гунчака, навесні 1921 р. кількість повстанців там доходила до 40 тис. осіб [9, 182]. Найбільше невдоволення висловлювали селяни Поділля, Волині, Київщини. Потужні виступи, незадоволених радянською владою, виникали на Київщині та Волині, де діяли загони отаманів Мордалевича, Струка, Орлика, Богатиренка, Цвітковського, Лисиці, Гонти, Дерещука [10, 314–315].

Майже відразу, після захоплення території Західної України польськими військами, новопризначена адміністрація почала насаджувати польські порядки, проводити політику асиміляції місцевого населення, колонізації та полонізації. Було заборонено використання терміну «Західна Україна». Натомість вводилася назва «Східна Малопольща» (Malopolska Wschodnia) для території Львівського, Станіславівського, Тернопільського воєводств та «Східні креси» (Kresy Wschodni) для територій Волинського і Поліського воєводств. Більшість заходів нової влади були безпосередньо чи опосередковано спрямовані на збільшення кількості польського населення на волинських землях. Почала широко використовуватися політика осадництва. Переселенці користувалися значними пільгами, звільнялися від податків, отримували право на носіння та зберігання зброї. Так, за пропозицією земського комісара у с. Хорів Здолбунівського повіту вилучено для потреб осадництва і фільваркової служби 477 га землі, більшість якої була поділена між осадниками 21-го піхотного полку [11, 1–2].

Ухваливши 1920 р. закон про створення фонду для продажу землі солдатам і селянам, польський уряд не тільки розпочав боротьбу з відсталіми, ще феодальним великим землеволодінням, а й відкрив шлях до купівлі волинської землі не місцевим зубожілим селянам, а відставним польським жовнірам. Така політика польської адміністрації привела до того, що до січня 1923 р. полякам на Волині було виділено 112 тис. га землі. Колоністи-осадники на території Волинського воєводства володіли 7796 господарствами, із земельними наділами від 10 до 50 га.

Повоєнний економічний розвиток західноволинського краю ускладнювався значним спустошенням земель, відкритою дискримінаційною економічною політикою польського уряду, а згодом ще й впливом Великої депресії 1929–1933 рр. Ці ж чинники спричинили те, що ні природні багатства, ні значний приріст населення Волині не дозволили здійснити значний прорив у зростанні економічних показників краю за часів польської окупації. Тут, у досліджуваний період переважала дрібна, кустарна і напівкустарна промисловість.

Низький рівень розвитку промисловості та території західноволинського краю зумовив ряд чинників, а саме: низька оплата праці робітника-українця, який за аналогічну з поляком роботу отримував заробітну плату майже вдвічі меншу; надзвичайно низький рівень соціального та медичного обслуговування; висока собівартість створюваних промислових підприємств; відмова робітників-поляків та інженерів-поляків переїжджати на східні окраїни II Речі Посполитої.

Тому на західноволинських землях у 20-ті рр. XX ст. розвивалися ті галузі виробництва, які не потребували значних капіталовкладень. Концентрація робочої сили відмічалася на волинських каменоломнях та деревообробних підприємствах. У той час, коли загальна кількість робітників становила близько 15 тис., на всі інші галузі промисловості припадало лише біля 5 тис. У краї продовжувало переважати ремісниче виробництво. Так, 20 тис. ремісничих майстерень об'єднували майже всі галузі промисловості: текстильну, харчову, шкіряну, будівельну, гончарну, металоплавильну.

Високий рівень травматизму та низька заробітна платня зумовлювали двосторонню міграцію сільського населення: спочатку переїзд у місто та найм на підприємства, а в 1930-х рр. повернення назад до села. На цьому етапі в містах, як правило, осідали представники, так званої, сільської інтелігенції (діти священників, сільських урядників, учителів), які, здобувши певну освіту, до села вже не поверталися.

Земельна реформа, що розпочалася 1920 р., завершилася законом про парцеляцію (1925 р.), тобто, продаж частини поміщицьких і державних земель селянам. Новоприбулі осадники отримували великі земельні наділи та щедрі фінансові субсидії. Слід сказати, що значна частина нових земельних власників не обробляла землі самостійно. Обіймаючи привілейовані посади на селі (поліцаї, чиновники, поштарі), вони винаймали місцевих волинських селян, виплачуючи їм за виснажливу працю до одного злотаго за день.

У результаті проведення земельної реформи, відбувся переділ землі на Волині, який, проте, суттєво не вплинув на економічний розвиток краю. Програма парцеляції аж ніяк не зменшила землеволодіння волинських земельних магнатів – Радзівілів, Любомирських, Потоцьких, які не лише визначали напрями виробництва сільськогосподарської продукції у своїх маєтках, а й значно впливали на формування економічної політики регіону.

Загалом, після земельної реформи, було виведено з фондів великих землевласників 41,7% земель, у тому числі польських магнатів – 25,6%, українських та єврейських – 66% [12, 24]. З 350 тис. га землі, що була продана, більшість перейшла у власність осадників та місцевого польського населення. Серед великих землевласників, які мали понад 1 тис. га, 1928 р. на Волині українців було лише 33%, тоді як до 1920 р. їхня кількість становила 67%. Серед парцельованих земель також переважали осадницькі.

Катастрофічним можна назвати і життя більшості українських селян, яких із загальної маси волинського селянства було 76,7% [14, 672]. Із 423 тис. селянських дворів, близько 65% були мало- чи безземельними [7, 176]. Їхні сподівання на одержання чи купівлю землі так і не справдилися, оскільки земельні закони 1920 та 1925 рр., хоча й не прямо, але надавали перевагу полякам при придбанні земельних наділів. Усі ці заходи польської адміністрації негативно впливали на економічне становище волинського селянина. Щороку зростала кількість невдоволених, ширився страйковий рух. Селяни знищували панські маєтки, підпалювали вро-

жаї, труїли худобу. Лише у вересні 1930 р. на західноукраїнських землях фіксувалося до 18 підпалів щоденно [14, 53]. Нерідко невдоволення політикою Польської держави виливалося у збройні сутички, напади на поліцейські постерунки, знищення документів та майна державних установ. Частина безземельних волинських селян перебувала у партизанських загонах, які навесні-влітку 1921 р. діяли на території більшості повітів Волинського воєводства. 18 липня 1921 р. один із таких загонів захопив м. Мізоч Дубенського повіту [15, 80].

Не кращим було життя й міських жителів. На момент перепису населення 1931 р., з 252 тис. міських жителів на Волині, лише 23,9% становили українці [13, 672]. Вони, як правило, проживали на окраїнах міст, займаючись сільським господарством чи ремеслами. Польське населення займалося ремеслами, торгівлею, обіймало більшість адміністративних посад у містах. Єврейське населення, яке переважало в більшості міст Волині, займалося торгівлею, ремеслами, лихварством.

Економічний розвиток волинських міст був досить низьким. Велика промисловість не була поширена у жодному з них. Найбільшими містами міжвоєнної доби були Луцьк, Володимир, Ковель, Кременець, Рівне. Для всіх волинських міст характерними були деревообробні, ливарні, продовольчі підприємства та заклади сфери послуг. Промисловість воєводства й надалі базувалася на напівкустарному характері виробництва, що також зумовлювало економічний занепад волинської промисловості, а відтак, визначало життєвий рівень волинян та відсоток міського безробіття. Лише у Луцьку кількість безробітних, із 1600 осіб 1924 р., зросла до 3000 в 1934 р.

Узагальнюючи особливості економічного розвитку західноволинських повітів у 20-х рр. ХХ ст., зауважимо, що економічний стан сільського та міського населення краю чітко розмежувався, залежно від національності. Відсутність важкої промисловості та нововведень визначили статус Волині як напівкустарної аграрної території. Разом із цим, економічна відсталість регіону, яку успадкувала Західна Волинь від царської Росії, була поглиблена польською адміністрацією та використана нею для реалізації своїх політичних та економічних планів на новоприсвоєних землях. Порівнюючи економічний розвиток західноволинських повітів та території Східної Волині, зазначимо, що більшість відмінностей між ними була зумовлена різними підходами до господарювання сусідніх держав.

1. *Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 58. – Оп. 1. – Спр. 12.*
2. *Гусев В.І., Пилипенко Ю.О. Вплив польсько-радянської війни 1920 р. на долю українського етносу // Військово-науковий вісник. – 2007. – Вип. 9.*
3. *Галин В.В. Интервенция и гражданская война. – М., 2004.*
4. *Огієнко І. Рятуння України. На тяжкій службі своєму народові. – Вінніпег, 1968.*
5. *Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. 156. – Оп. 6. – Спр. 1.*
6. *Киричук М. Волинь – земля українська: Іст. посіб. – Луцьк, 1995.*
7. *Оксенюк Р.Н. Нариси історії Волині. Соціально-економічний, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861–1939). – Львів, 1970.*
8. *Повідомлення про голод на окупованих місцях // Комуніст. – 1921. – 20 лютого.*
9. *Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К., 1993.*
10. *Верига В. Визвольна боротьба в Україні 1914–1923 рр.: у 2 т. – Рівне, 2005. – Т. 2.*

11. *ДАРО. – Ф.156. – Оп. 6. – Спр. 1.*

12. *Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Волинська область. – К., 1970.*

13. *Франчук Є.І. Зміни в соціальній і національній структурі населення Волинського воєводства // Матеріали ХХХІХ наук. конф. проф.-викл. складу і студ. ін-ту: У ІІІ ч. – Луцьк, 1993. – Ч. ІІІ.*

14. *Твердохліб В.Ю. Молодь Західної України у боротьбі за возз'єднання (1919–1939). – Львів, 1983.*

15. *ДАВО. – Ф.1. – Оп. 3. – Спр. 13.*

Demianiuk O.Y. The peculiarities of the West-Volynian's economical development in the 1920th. The peculiarities of the West-Volynian lands' economical development in the 1920th are analyzed in the article, their main differences from the East-Volynian lands are determined.

Key words: Volyn', grounding, parcelling, the Second Rich Pospolyta

Я. М. Мартинюк

ОСОБЛИВОСТІ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ ДО ОРГАНІВ САМОВРЯДУВАННЯ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА В 1920–30-х рр.

*У статті досліджуються основні етапи становлення органів місцевого самоврядування на Волині у міжвоєнний період, їх організаційна структура, національний та професійний склад, регіональна специфіка. Проаналізовано проведення виборів до самоуправ та формування електорату, розкриваються результати діяльності самоуправ у регіоні, помилки та прорахунки їх роботи. **Ключові слова:** Волинське воєводство, територіальне самоврядування, міське самоврядування, гміна, повіт, сеймик, магістрат*

Пропоноване дослідження стосується того історичного періоду, коли частина західноукраїнських земель, у тому числі Західна Волинь, входили до складу Другої Речіпосполитої. На сьогодні чимало важливих аспектів історії цього періоду вимагають ґрунтовнішого розгляду, нових оцінок аналізу тих чи інших процесів, подій та явищ, діяльності історичних персоналій. Одним із таких аспектів є становлення та функціонування на Волині означеного періоду інституту самоврядування. Вивчення цієї проблеми зумовлене низкою причин. По-перше, міське і територіальне самоврядування було важливим явищем у суспільно-політичному житті Волинського воєводства міжвоєнного періоду. По-друге, у 1920–30-х рр. українсько-польські відносини були неоднозначними і суперечливими. Зі стратегічних міркувань, польський уряд прагнув перетворити пограничне з Радянським Союзом воєводство на зону, вільну від гострих соціальних та міжетнічних конфліктів. Особливого значення в цьому відношенні набувало створення на Волині, аполітичного за своєю суттю та характером виконуваних завдань, інституту самоврядування, котрий повинен був відігравати роль регулятора складних міжнаціональних стосунків.

Актуальність теми зумовлюється і ступенем її наукової розробки. Якщо деякі питання історичного розвитку Волині зазначеного періоду піднімалися окремими науковцями, то проблеми, пов'язані з функціонуванням інституту самоуправління в 1920–30-ті рр., за винятком кількох епізодичних моментів, не знайшли ще належного висвітлення. Слід відзначити, що найбільший внесок у вивчення окремих питань, пов'язаних з діяльністю інституту самоврядування як на Волині, так і загалом у Другій Речіпосполитій зробили польські вчені. У сучасній польській історіографії є ряд публікацій з окремих проблем історії краю періоду між двома світовими війнами, а також статті, присвячені конкретно діяльності органів міського та територіального самоврядування. Особливу цінність для дослідження становлять монографії А. Айненкеля [1], А. Лучака [2],